

MUSTAFA EFENDİ, Memekzâde

görevden alınmasını isteyen, Üsküdar Bahçesi'nde IV. Mehmed'e sunulan mühürsüz ve imzasız bir arzuhalin kimler tarafından yazıldığı konusunda yapılan tahkikat sırasında onun da adı ortaya atıldı. 21 Zilhicce 1064'te (2 Kasım 1654) Sadrazam Derviş Mehmed Paşa, şeyhülislâm ve iki kazasker IV. Mehmed'in huzuruna davet edilmiş, arzuhal okunmuş ve padişah bunu yazan kimsenin bulunup cezalandırılmasını emretmişti. Yapılan araştırma sonunda arzuhalin Memekzâde ile Esîrî Mehmed Efendi tarafından düzenlendiği anlaşılınca her ikisinin de arpalıkları olan Pravadi ve Bozcaada'ya gitmeleri kendilerine tebliğ edildi. Ancak Memekzâde'nin bu sürgün hayatı çok uzun sürmedi, affedilmesi üzerine İstanbul'a döndü.

9 Cemâziyelevvel 1066'da (5 Mart 1656) At Meydanı'ndaki Çınar Vak'ası'nda Şeyhülislâm Kocahüsamzâde Abdurrahman Efendi'nin azli üzerine kıdemli ulemâdan olduğu için Memekzâde'ye şeyhülislâmlık verildi (a.g.e., VI, 149). Ancak kaynaklara göre, Hocaâde Mesud Efendi'nin adamlarından bazılarının onun ilmi ve ahlâki hakkında hayli olumsuz iddialarının tahrikiyle asker galeyana gelerek şeyhülislâm olmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Memekzâde, on üç saat sonra askerlerin gelenlerinin ittifakıyla azledilip Bursa'ya sürgüne gönderilmiş (a.g.e., VI, 150-151, 156-157), böylece Osmanlı tarihinde en kısa süre şeyhülislâmlık yapan kişi olarak kabul edilmiştir.

Memekzâde'nin Bursa'da uzun süre kalmadığı, Mekke kadılığına tayin edilip hacca gitmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. Yolda yeni sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa ile karşılaşarak onun iltifatlarına mazhar olan Memekzâde bir süre Halep'te kalmış ve orada vefat etmiştir. Şeyhî mezarının Halep'te Antakyakapısı mevkiinde bulunduğunu yazar.

BİBLİYOGRAFYA :

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebzar Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 37, 38, 157, 163, 169, 172, 179-181, 206, 240, 241, 250, 252, 258, 274, 276; Vecihî Hasan, *Târih* (haz. Ziya Akkaya, doktora tezi, 1957), AÜ DTCF Ktp., nr. 9, s. 98, 135, 136; *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâmesi* (haz. Fahri Çetin Derin, doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 44, 52, 75; Naîmâ, *Târih*, IV, 70-71, 243, 309, 329, 449; V, 416-419, 425-426; VI, 149-151, 156-158, 202; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 239-240; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 63-64; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 466-467; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 473; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 233; Danişmend, *Kronoloji*, V, 126; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969, s. 144, 258.

MEHMET İPŞİRLİ

MUSTAFA EFENDİ, Mirza

(bk. MİRZA MUSTAFA EFENDİ).

MUSTAFA FÂZIL PAŞA

(1830-1875)

Osmanlı devlet adamı.

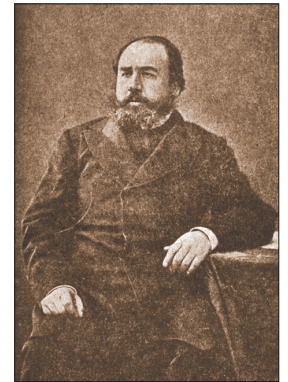
26 Şâban 1245'te (20 Şubat 1830) Kahire'de dünyaya geldi. Mısır Valisi İbrâhim Paşa'nın üçüncü oğlu ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Öğrenimini Kahire'de özel dersler alarak tamamladı. 1845'te İstanbul'a gitti ve Sadâret Mektûbî Kalemî'nde göreve başladı. Bu arada Zekâi Dede'den müzik dersleri aldı. Bir ara Mısır'a döndü, 1851'de tekrar İstanbul'a gelerek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin edildi. 1857'de Mısır'a gidip Said Paşa yönetiminde Maliye nâzırı olarak çalıştı. 1858'de vezir rütbesiyle Meclis-i Âlî-i Tanzîmat üyesi oldu. 1861'de Meclis-i Âlî-i Tanzîmat ile Meclis-i Vâlâ'nın birleştirilmesiyle tekrar Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi. Mart 1862'de yerli ürünlerin tarımı amacıyla açılması kararlaştırılan sergi için kurulan komisyonun başkanı oldu (BA, İrade-Dahiliye, nr. 33921).

Uzun süren bürokratik tecrübelerinin ardından 18 Kasım 1862'de Maârif-i Umûmiyye Nâzirliği'ne tayin edildi. 11 Ocak 1863'te birinci rütbeden nişan (nişân-ı Âlî-i Osmânî) verilerek Maliye Nâzirliği'ne nakleildi. Amcası Said Paşa'nın ölümü üzerine ağabeyi İsmâil'in Mısır valiliğine tayiniyle veliht oldu. Bu arada Bezmiâlem Vâlide Sultan Mektebi bitişğinde açmayı planladığı sergi Şubat 1863'te Sergi-i Umûmî-i Osmânî adıyla Sultanahmet Meydanı'nda açıldı. 26 Mart 1864'te "tedaviye muhtaç olduğu" gerekçesiyle Mecâlis-i Âliyye'ye tayin edildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 34093, 36058). Kamuoyunda dile getirilen sebep ise Sadrazam Fuad Paşa ile yönetimde ters düşmesiydi. Bu görevde iken 5 Kasım 1865'te Meclis-i Hazâin başkanlığına getirildi. Haziran 1865'ten itibaren gizlice bir araya gelen ve 1867'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alacak olan hükümet muhaliflerinin önde gelen isimlerinden Ziyâ Bey (Paşa), Ali Suâvi ve Nâmîk Kemal ile temaslarını arttırdı. Mustafa Fâzıl Paşa'nın evi, Sadrazam Fuad ve Hariciye Nâzırı Âli paşaların tahakkümündeki hükümete karşı olanların toplantı merkezi gibi kullanılmaktaydı. Bu arada Fâzıl Paşa padişaha Sadrazam Fuad Paşa'nın malî politikaları hakkında şikâyette bulundu. Sadrazam

bu durumdan haberdar olunca 18 Şubat 1866'da görevinden azledildi. Azledilmesi kararında, muhalif tavırlarının yanı sıra gücünü sınırlandırmak isteyen ağabeyi İsmâil Paşa'nın Sadrazam Fuad Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmasının da etkili olduğu âşikârdır.

Mustafa Fâzıl Paşa önce Kahire'ye gitmek istedi. Ancak Mısır yönetiminde rakipsiz kalmak çabasında olan ağabeyi İsmâil Paşa'nın izin vermemesi üzerine Nisan 1866'da İstanbul'dan Napoli'ye, oradan Paris'e gitti. Sultan Abdülaziz'in 13 Muharrem 1283 (28 Mayıs 1866) tarihli fermanyıyla Mısır vilâyetinde Mehmed Ali Paşa zamanından beri uygulanmakta olan verasette "ekberiyet" kaidesine son verilerek babadan oğula intikal esasının kabul edilmesi Mustafa Fâzıl Paşa'nın velihtliğini sona erdirdi. Hemen ardından Mısır'daki mal varlığı satılıp kendisine birkaç milyon İngiliz sterlini verildi. Böylece Mısır'a gidişini gerektirecek bir vesile bırakılmamaya çalışıldı.

Mustafa Fâzıl Paşa, Paris'te bulunduğu sırada maddî imkânlarını kullanarak bazı Avrupa ülkelerinin muhalif gruplarından ve matbuat mensupları dahil olmak üzere çeşitli kesimlerden oluşan geniş bir çevre edindi. Bu kesimler, Fâzıl Paşa aleyhine alınan kararların haksızlığına dair yayınlar yaparak onun muhalefetine destek verdiler. Ocak 1867 sonlarında paşadan İstanbul'daki Jön Türk grubunun lideri diye bahsedilmeye başlandı. Ardından yazılış tarihi tartışmalı olan Sultan Abdülaziz'e hitaben Mustafa Fâzıl imzalı Fransızca bir mektup neşredildi. Bir özel nüshası III. Napolyon'a sunulan mektup Avrupalı birçok diplomat, siyasetçi, bakan ve gazete başyazarına da gönderildi. Aynı günlerde Nâmîk Kemal ve arkadaşlarına da ulaştırılan mektup Türkçe'ye çevrildi ve litografya baskısı yapılarak dağıtıldı. Mektubun paşanın el yazısını taşıyan özel bir nüshasının Türkçe metni 22 Mart 1867'de Sul-

Mustafa Fâzıl Paşa

tan Abdülaziz'e sunuldu. Tam metni 24 Mart 1867'de *la Liberté* gazetesinde yayımlanan mektubun Türkçe müstakıl baskıları aynı yıl *Bir Eser-i Siyâsî* ve *Paris'ten Bir Mektup* başlıklarıyla yapıldı (Der-saâdet 1326).

Mektubun muhtevası, Osmanlı Devleti'nin mevcut sıkıntıları hakkında bazı tes-bitler ve bunların giderilmesi için alınacak tedbirler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Öncelikle saray ve çevresinin doğru bilgilendirilmeye ihtiyaç duyduğunu belirten Mustafa Fâzıl Paşa, milletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için hürriyet ortamının sağlanmasını, bunun da müslüman ve hristiyan bütün Osmanlı vatandaşlarına hak ve sorumlulukta eşitlik tanıyacak serbest bir nizamla mümkün olacağını savunmaktadır. Mektubun son bölümü en köklü teklif olarak meşrutî idareye geçilmesini önermektedir. Buna göre önce vilâyetlerde üyeleri serbest seçimlerle belirlenecek birer meclis-i kebîr oluşturulacak ve bunlar hem padişahı doğru yönlendirecek hem de padişahın kararlarının vilâyetlerde uygulanmasına yardımcı olacaktır. Daha sonra bu meclislerin İstanbul'a göndereceği vekiller, ahalinin ihtiyaçlarını ve memleketin gerçek durumunu doğrudan doğruya padişaha arzedecektir (*Bir Eser-i Siyâsî*, s. 25).

1867 yılının ilk aylarında İstanbul matbuatı Bâbîâlî'ye karşı eleştirilerini arttırdı. Âlî Paşa matbuat üzerinde baskı uygulayarak bu eleştirileri durdurmaya çalıştı. Bu sırada Mustafa Fâzıl Paşa, İstanbul'da kendi çevresinden söz konusu baskılara mâruz kalan Nâmîk Kemal, Ziyâ Bey ve Ali Suâvi'nin Mayıs 1867'de Paris'e ulaşmalarını sağladı. Nâmîk Kemal'in İstanbul'daki yakın arkadaşlarından Şağır Ahmed Beyzâde Mehmed, Menâpîrzâde Nûri ve Kayzâde Reşad da haziran başında Paris'e giderek Fâzıl Paşa grubuna katıldılar. Sultan Abdülaziz'in Haziran 1867 sonunda Fransa'yı ziyareti öncesinde Nâmîk Kemal ve arkadaşlarının Paris'ten ayrılmasıyla yalnız kalan Mustafa Fâzıl Paşa padişahı Toulon'da karşılayarak maiyetine girdi. Padişahın Fransa ve İngiltere gezisi sırasında kendisini affettirip İstanbul'a dönme izni aldı. Ağustos başında Abdülaziz'in İstanbul'a dönüşünde Peşte'ye kadar ona refakat etti. Ardından Paris'e dönerek Nâmîk Kemal ve arkadaşlarını tekrar bir araya getirdi. Bu grup, 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın liderliğindeki toplantıda yeni faaliyetler için karar aldı ve bunlarla ilgili görev dağılımı yapıldı. Fâzıl Paşa, Avrupa'da gerçekleştirilmesi plan-

lanan neşriyatla birlikte grubun masraflarını da üstlendi. Ali Suâvi ve Nâmîk Kemal tarafından Londra'da yayımlanan *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri bu kararın sonuçlarındandır. Aynı grubun Mustafa Fâzıl başkanlığındaki 30 Ağustos tarihli toplantısında "Jeune turque" cemiyetinin on üç maddelik tüzüğü oluşturuldu. Buna göre cemiyetin ilk amacı, Mustafa Fâzıl Paşa'nın mektubunda zikredilen ıslahat programını gerçekleştirmektir. Ayrıca en kısa zamanda bir anayasa taslağı hazırlanacak ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün sağlanmasına çalışılacaktır (tüzüğün tam metni için bk. Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, s. 327-328).

Eylül 1867 ortalarında İstanbul'a dönen Mustafa Fâzıl Paşa'nın Temmuz 1869'da Meclis-i Vâlâ üyesi, Nisan 1870'te Maliye nâzırı olduğu zikredilmekle birlikte (Pakalın, II, 7; *EP* [İng.], II, 728) bu doğru değildir. Bu tarihte Adliye Nâzırlığı görevine tayin edildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 42527). 9 Ağustos 1870'te Mehmed Sâdık Paşa'nın yerine Maliye nâzırı oldu. Aynı dönemde Batı tarzında ilk kulüp olan ve yaklaşık bir yıl faaliyet gösteren Encümen-i Ülfet'i kurdu. Bu sırada Yeni Osmanlılar'ın yayın faaliyetlerine yardımını sürdürüyordu. Şinâsi'nin Eylül 1871'de ölümünün ardından Tasvir-i Efkâr Matbaası'nı satın alıp Ebüzziyâ Mehmed Tefvik'e hediye ederek Nâmîk Kemal ile birlikte gazeteciliğe tekrar başlamalarını sağladı. Sekiz aylık bir hastalık döneminden sonra 4 Zilkade 1292'de (2 Aralık 1875) Vezneciler'deki konağında öldü. Ertesi gün cuma namazının ardından Fâtih Camii'nden kaldırılan cenazesi Eyüp Sultan Türbesi civarında annesinin mezarının bulunduğu Mihrîşah Vâlide Sultan Külliyesi'ndeki imaretin avlusuna defnedildi (*Basiret*, nr. 1675, s. 1; nr. 1676, s. 1). Vefatında yedi oğlu ve dört kızı hayattaydı.

Mustafa Fâzıl Paşa, Yeni Osmanlılar hareketinin güçlenmesinde maddî ve fikrî katkı sağlamış önemli bir devlet adamıdır. Padişaha hitaben yazdığı mektuptaki meşrutiyet fikirleri uzun süre İstanbul'da siyasî-fikrî tartışmaların merkezini oluşturmuştur. Yeni Osmanlılar'dan Ali Suâvi ve Ziyâ Bey ile aralarında anlaşmazlık çıkmış ve en uzun diyalogu Nâmîk Kemal'le kurabilmiştir. Mısır siyasetinden dışlanmış olması onun İstanbul merkezli etkinliğini arttırmıştır. Döneminin basın ve yayın faaliyetlerine verdiği büyük destekle bilinen Mustafa Fâzıl Paşa, Mütercim Âsım tarihinin basılmasını sağlamıştır. Hocası Zekâi Dede onun mûsîkî çevrelerine duyduğu

ilginin en kuvvetli bağıdır. Mısır'dan elde ettiği servetini cömertçe harcamıştır. Büyükkada'da geniş bir araziye ve Şebinkarahisar'daki kurşun madeni imtiyazına sahip olmakla birlikte vefatı sırasında, 200.000 altın civarında borcunun olduğu ve bundan dolayı bazı gayri menkullerinin ve çiftliğinin rehin altında bulunduğu belirtilmektedir (Kuntay, I, 348-350).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 33912, 33921, 34093, 36058, 37982, 42527, 42655; BA, DH.KMS, nr. 25/57; BA, A.MKT.MHM, nr. 295/49, 348/100, 442/80; BA, *Y.EE*, nr. 91/17; Mustafa Fâzıl Paşa, *Bir Eser-i Siyâsî*, İstanbul 1326; a.mlf., *Paris'ten Bir Mektup*, İstanbul 1326; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, İstanbul, ts. (Kanaat Kitabevi), II, 3-65; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I-II, 107-108, 173, 510, 608, 741; Midhat Cemal Kuntay, *Nâmîk Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında)*, İstanbul 1944, I, 311-328, 348-355; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1985, s. 221-227, 231-232, 627; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton 1962; M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum 1970, tür.yer.; a.mlf., *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar*, Ankara 1976, s. 5-105; Butrus Abu-Manneh, *Some Aspects of Ottoman Rule in Syria in the Second Half of the Nineteenth Century: Reforms, Islam and Caliphate* (doktora tezi, 1971), St. Antony's College, Oxford University, s. 93-121; Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (haz. Ziyad Ebüzziya), İstanbul 1973, I, 9-47, 64-65, 134-137; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, tür.yer.; a.mlf., "Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Tüzüğü", *TT*, XVIII/108 (1992), s. 6-8; *Basiret*, nr. 1675, İstanbul 4 Zilkade 1292; nr. 1676 (5 Zilkade 1292); E. Kuran, "Muştafa Fâzıl Paşa, Mısrılı", *EP* (İng.), II, 728.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

MUSTAFA FERİD BEY

(bk. FERİD BEY).

MUSTAFA el-GALÂYİNÎ

(مصطفى الغلاييني)

Mustafâ b. Muhammed Selîm
b. Muhyiddin b. Mustafâ el-Galâyîni
(1885-1944)

Arap gramerine dair
eserleriyle tanınan

Lübnanlı âlim, yazar ve şair.

Beyrut'ta zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Muhyiddin el-Hayât, Hasan el-Müdever, Sâlih er-Râfîi, Abdurrahman el-Hût ve Beyrut müftüsü Abdülbâsit el-Fâhûrî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, kelâm ve tarih dersleri aldı.